

Aleksander Lorenčič

SLOVENSKO- HRVAŠKI (OBMEJNI) EKONOMSKI ODNOSI V SPODNJEM PODRAVJU

CILJI PRISPEVKA IN METODOLOŠKE ZAGATE

Prispevek Slovensko-hrvaški (obmejni) ekonomski odnosi je nastal v okviru projekta Zgodovina upravnih meja in mejnosti: Slovensko-hrvaška meja 1800–1991, ki se je na Inštitutu za novejšo zgodovino iztekel 30. junija 2014. Cilji in pričakovanja glede vsebine pričujočega prispevka so bili visoki; prispevek naj bi osvetlil obmejno ekonomsko sodelovanje med Slovenijo in Hrvaško od druge svetovne vojne do osamosvojitve. Kmalu po začetku raziskave je postalo jasno, da to zaradi problematike virov ne bo lahka naloga. Dejstvo je, da obdobje, ki je bilo primarno predmet raziskave, obmejnim problemom ni pripisovalo večjega pomena, saj smo bili teoretično v isti državi. Po pregledovanju fondov v zgodovinskih arhivih in posvetovanju z nekaterimi arhivisti, ki so odgovorni za gospodarsko področje, sem ugotovil, da je te podatke v gospodarskih fondih zelo težko

najti. Branko Oblak, arhivist v Zgodovinskem arhivu Ptuj, odgovoren za gospodarska vprašanja, v gospodarskih fondih ni zasledil problematike, vezane na vsebino prispevka, saj gospodarske organizacije zadevne statistike in tovrstnih tem niso preučevale.⁵²⁵ V podjetju Talum d. d. mi je uspelo izvedeti, da je bilo sodelovanja med podjetjem in Hrvaško precej, med drugim tudi sodelovanje s hrvaškimi firmami iz Čakovca pri gradnji 1. faze modernizacije proizvodnje primarnega aluminija v drugi polovici 80. let minulega stoletja.⁵²⁶ Iz podjetja Perutnina Ptuj d. d. sem dobil podatek s kadrovske službe, in sicer, da sta bila leta 2012 v Perutnini Ptuj s stalnim dovoljenjem za delo zaposlena dva sodelavca iz sosednje Hrvaške. V bivši državi niso potrebovali delovnih dovoljenj. Pobrskali so po starih kadrovskih podatkih in ugotovili, da je bilo zaposlenih le dvanajst ljudi, ki so imeli hrvaško državljanstvo. Perutnina Ptuj je imela v takratni Republiki Hrvaški še svoje prodajno predstavništvo v Zagrebu. Danes imajo v sosednji državi svoje podjetje Perutnina Ptuj Pipo Čakovec, ki zaposluje 733 sodelavcev.⁵²⁷ Pogledal sem tudi v določeno literaturo, ki obravnava zgodovinski razvoj posameznih podjetij. Kot primer naj navedem nekaj del, vezanih na podjetje zgodovino Taluma, d. d.: *Talum: 1954–2004: [almanah ob petdesetletnici tovarne]* / [besedila Marjeta Ciglenečki ... [et al.] ; uredili Marjeta Ciglenečki ... [et al.]; fotografije Stojan Kerbler ... [et al.]; prevod v angleščino Ksenija Vidic], Kidričevo: Talum, 2004 ([Hoče]: Leykam), 2004; Vrlič, Franc: *Tovarna glinice in aluminija »Boris Kidrič« (Kidričevo). 1954 TGA 1974: tovarna glinice in aluminija »Boris Kidrič«* / [glavni in odgovorni urednik Franc Vrlič; fotografije Stojan Kerbler], [Kidričevo: [s. n.], 1974]; *Tovarna glinice in aluminija Boris Kidrič (Kidričevo). TGA: [15 let]: 1954–1969* / [glavni urednik Franc Vrlič; fotografije Stojan Kerbler], Kidričevo: Tovarna glinice in aluminija, 1969 (Murska Sobota: Pomurski tisk), 1969; *Občina (Kidričevo). Zbornik Občine Kidričevo* / [uredniški odbor Zdenka Frank ... [et al.] ; prevajanje Mihael Koltak], Kidričevo: Občina, 2010 ([Ljubljana]: Grafični studio OK, 2010; Stane Tonejc (odg. urednik): *Deset let delavskega samoupravljanja Tovarne glinice in aluminija. Boris Kidrič, Kidričevo, 1960.* Zanimivo je, da v nobenem od naštetih del nisem našel ničesar uporabnega o ekonomskem sodelovanju s Hrvaško.

Vendarle pa kljub opisani problematiki obstojijo določeni viri, literatura in podatki, ki so pomagali k nastanku tega prispevka, kar bo skozi branje prispevka jasno razvidno. Prispevek osvetli ekonomske odnose med državama od druge svetovne vojne do današnjih dni s posebnim poudarkom na obdobju po letu 1991, in sicer na obmejnih območjih Ptuja, Ormoža, Središča ob Dravi, Ljutomera in Lendave.

525 Korespondenca z Brankom Oblakom (Zgodovinski arhiv Ptuj), hrani avtor.

526 Korespondenca s podjetjem Talum d. d., hrani avtor.

527 Korespondenca z Jocom Tarbukom (Svetovalec za odnose z javnostmi pri Perutnini Ptuj d. d.), hrani avtor.

SLOVENIJA IN HRVAŠKA – POMEMBNI PARTNERICI

Republika Slovenija in Republika Hrvaška, republiko nekdanje Jugoslavije, sta od vzpostavitve diplomatskih odnosov 6. februarja 1992 do danes razvili dobre, prijateljske in vsestranske odnose, čeprav sta razpad nekdanje skupne države ter razglasitev svoje samostojnosti in suverenosti 25. junija 1991 odprla vrsto kompleksnih in zahtevnih vprašanj. Jernej Zupančič celo piše, da je vzpostavitev meje delovala kot svojevrsten šok, saj lokalno prebivalstvo na to ni bilo pripravljeno. Tudi državne institucije so bile do specifičnih mejnih problemov preveč indiferentne in niso izoblikovale strategije upravljanja z obmejnimi območji.⁵²⁸ Danes sta obe državi tudi polnopravni članici Evropske unije, a vendarle še marsikatero od vprašanj ni rešeno. Med drugim tudi vprašanje meje.

Meja med Slovenijo in Hrvaško je po osamosvojitvi obeh držav prinesla številne spremembe v življenje prebivalcev na obmejnih območjih. Metka Špes meni, »da je kljub medijskemu poudarjanju negativnih plati življenja ob novi državni meji strokovno nekorektno povezovati vse negativne demografske in ekonomske kazalce, ki govorijo o zaostajanju obmejnih območij, izključno z novimi geopolitičnimi razmerami«. ⁵²⁹ Metka Špes prav tako navaja, da so »tudi nekdanje republiške meje med posameznimi federativnimi enotami Jugoslavije že predstavljale upoštevanja vredne razmejivne črte, odmaknjenost teh območij od večjih zaposlitvenih in upravnih središč pa je že desetletja prej stopnjevala njihovo zaostajanje za republiškim povprečjem«. ⁵³⁰ Če slovensko-hrvaško obmejno območje opredelimo s teritorialnimi enotami, določenimi z novim sistemom lokalne samouprave iz leta 1998, potem na sosednjo državo meji 29 slovenskih občin (15 odstotkov), kjer živi 313.139 ljudi oziroma 15,7 odstotka vseh prebivalcev Slovenije. Tri četrtine obmejnega območja in prav toliko naselij pripada k podeželskim območjem. To pomeni, da tretjina vsega slovenskega podeželskega prebivalstva živi v obmejnih območjih ob slovensko-hrvaški meji.⁵³¹

Poleg ostalega sta državi pomembni gospodarski partnerici, zato so še toliko bolj pomembni dobri odnosi. Po podatkih Statističnega urada Slovenije je bila Hrvaška v letu 2001 naš tretji najpomembnejši izvozni trg (799 milijonov ameriških dolarjev), po uvozu pa naša peta zunanjetrgovinska partnerica (403 milijonov ameriških dolarjev). V primerjavi z letom 2000 se je slovenski izvoz v Republiki Hrvaški povečal za 16,1 odstotka, medtem ko se je uvoz zmanjšal za 9,8 odstotka.⁵³² Po podatkih Banke Slovenije je največji del (45 odstotkov)

⁵²⁸ Zupančič, *Obmejni značaj Spodnjega Podravja*, str. 78–79.

⁵²⁹ Špes, *Odnos prebivalcev obmejnih območij*, str. 90.

⁵³⁰ Prav tam, str. 90.

⁵³¹ Prav tam, str. 90.

⁵³² Statistični urad Slovenije (SURS). Dostopno na: <http://www.stat.si/>.

slovenskih neposrednih naložb v tujini prav na Hrvaškem. 31. decembra 2000 je bilo na Hrvaškem za 357,7 milijonov ameriških dolarjev slovenskih neposrednih naložb. Hrvaška podjetja so imela 31. decembra 2000 v Sloveniji 48 milijonov ameriških neposrednih naložb. V letu 2001 je imela Slovenija na Hrvaškem po začasnih podatkih za približno 40 milijonov ameriških dolarjev naložb.⁵³³ Vse od samostojnosti obeh držav je zabeležena rast vseh komponent gospodarskega sodelovanja (blagovne in storitvene menjave, vhodne oziroma izhodne investicije), ki je bila prekinjena v letu 2009 kot posledica globalne gospodarske krize. Danes Hrvaška po izvozu blaga v Slovenijo z 8,1-odstotnim deležem zaseda četrto mesto, medtem ko po izvozu blaga iz Slovenije s 6,3-odstotnim deležem zaseda peto mesto.⁵³⁴ Hrvaški trg je od osamosvojitve dalje eden najzanimivejših za slovenske vlagatelje. Hrvaška je bila namreč do leta 2006 glede na vrednosti slovenskih neposrednih naložb v tujini na prvem mestu.⁵³⁵

Med pomembnejšimi pogodbami in sporazumi, ki sta jih državi sklenili, kar zadeva ekonomsko sodelovanje, je treba omeniti Pogodbo o ureditvi premoženjskopравниh odnosov, ki je začela veljati 23. februarja 2000. Z njeno uveljavitvijo je bilo med državama urejeno eno poglobitnih vprašanj varstva lastninske pravice fizičnih in pravnih oseb ene države na ozemlju druge države na enakopravni podlagi. Leta 1997 je bil podpisan Sporazum med Republiko Slovenijo in Republiko Hrvaško o prosti trgovini, ki je začel veljati 1. oktobra 2001, sicer pa se je začasno uporabljal že od januarja 1998.⁵³⁶ Sporazum je okvir za gospodarsko sodelovanje ter pomembno prispeva k sprostitvi trgovine med državama. 5. septembra 2001 je začel veljati Sporazum med Republiko Slovenijo in Republiko Hrvaško o obmejnem prometu in sodelovanju, s katerim se je omogočil in uredil promet oseb med mejnima območjema, postavila sta se pravni okvir za izboljšanje življenjskih razmer obmejnega prebivalstva ter za okrepljeno gospodarsko sodelovanje med subjekti obeh držav na obmejnem območju. 18. marca 2002 sta državi začeli izdajati po sporazumu predvidene listine in dokumente.⁵³⁷ Sporazum med Slovenijo in Hrvaško o obmejnem prometu in sodelovanju sta državi sklenili, da bi olajšali gospodarsko in drugo sodelovanje ter gibanje obmejnega prebivalstva. Sporazum je olajšal prehod meje obmejnemu prebivalstvu, predvsem tistim, ki dnevno prehajajo državno mejo in katerih socialni in gmotni položaj je bil z vzpostavitvijo državne meje najbolj ogrožen. Gre za kmete, ki so lastniki nepremičnin in zemljišč na drugi strani meje, dnevne delovne migrante in šolarje. Določila sporazuma so

533 Banka Slovenije (BS). Dostopno na: <https://www.bsi.si/>.

534 Veleposlaništvo Republike Slovenije Zagreb. Dostopno na: <http://www.zagreb.veleposlanistvo.si/index.php?id=3134>, (20. 5. 2014).

535 Statistični urad Republike Slovenije (SURS). Dostopno na: <http://www.stat.si/>.

536 Slovenija Summit, Brdo/Bled (31. 5.–1. 6. 2002). Dostopno na: <https://www.summit2002.gov.si/slo/bilateral/hrvaska/>. (20. 12. 2013).

537 Prav tam.

tudi po uveljavitvi schengenskega pravnega reda v Sloveniji konec leta 2007 ostala v veljavi. Tako lahko na 670 kilometrov dolgi kopenski meji prebivalci obmejnega območja z obmejno prepustnico prehajajo 21 maloobmejnih mejnih prehodov. Prehajajo lahko tudi meddržavne in mednarodne mejne prehode, v primeru upravičenih razlogov pa tudi točke zunaj uradnih mejnih prehodov. Sporazum je ostal veljaven tudi po vstopu Hrvaške v Evropsko unijo. Sporazum o maloobmejnem prometu in sodelovanju, ki sta ga državi sklenili 28. aprila 1997, na kopnem določa obseg obmejnega območja v širini desetih kilometrov v notranjost vsake države in našteva naselja v tem območju. O njem je presoјalo ustavno sodišče, ki je 19. aprila 2001 ugotovilo, da sporazum ne prejudicira meje med državama in da je v skladu z ustavo in temeljno ustavno listino. To pa zato, ker nima neposrednih določb o meji, temveč le našteva naselja. Neposredno tudi ne navaja, kdo izvaja oblast na spornih območjih. Obmejno območje na morju je opredeljeno kot celota in se prostorsko ne ujema povsem z obmejnimi območjem na kopnem. V 59. členu sporazum določa, da ne prejudicira meje. Po presoји ustavnega sodišča je sporazum nato 5. septembra 2001 začel veljati, po ratifikaciji v slovenskem državnem zboru pa sta ga državi v celoti začeli izvajati 18. marca 2002.⁵³⁸

Državna meja je povzročila spremembe, ki se jim je obmejno prebivalstvo z neugodno socialno geografsko strukturo težko in le počasi prilagajalo. Strokovnjaki so svarili, da bi lahko težave, ki jih je prinesla nova državna meja, prizadele tudi širša območja (npr. Haloze) in ogrozile njihovo nadaljnjo poselitev ter življenje.⁵³⁹ Spodnje Podravje je v veliki meri ohranilo agrarno podobo, kjer se na eni strani še srečujemo z agrarno prenaseljenostjo, ostarelostjo kmečkega prebivalstva, neugodno zemljiško posestno strukturo, na drugi strani pa tudi z neugodno strukturo delovnih mest v neagrarnih poklicih. Urbana središča regije (Ptuj, Ormož, Ljutomer) si niso uspela ustvariti širših urbaniziranih območij. Proces terciarizacije močno zaostaja za slovenskim povprečjem. Meja je prekinila mnoge vezi na področju izobraževanja, zdravstva, zaposlovanja, pojavili so se problemi dvolastništva, ohromila pa je tudi gospodarske vezi z relativno dobro razvito varaždinsko-čakovsko regijo v sosednji državi. Regija ima sicer pomembno tranzitno lego.⁵⁴⁰

538 Deset let maloobmejnega sporazuma med Slovenijo in Hrvaško. Dostopno na: <http://www.rtv slo.si/slovenija/deset-let-maloobmejnega-sporazuma-med-slovenijo-in-hrvasko/265498>. (20. 11. 2013).

539 Špes, Odnos prebivalcev obmejnih območij, 2001, str. 90.

540 Prav tam, str. 92.

Blagovna menjava med Slovenijo in Hrvaško v letih 2003–2010 (v mio evrih)

Leto	Izvoz	Uvoz	Obseg
2003	1.006,9	444,4	1.451,3
2004	1.166,7	514,2	1.680,9
2005	1.304,2	608,8	1.913
2006	1.464,4	735,9	2.200,3
2007	1.569,6	849,4	2.419,1
2008	1.693,9	835	2.528,8
2009	1.241,9	629,9	1.870,8
2010	1.220,3	746	1.966,3

Vir: Statistični urad Republike Slovenije (SURS). Dostopno na: <http://www.stat.si/>.

Vstop Hrvaške v Evropsko unijo je za Slovenijo in ekonomsko sodelovanje med državama pomenil pomembno prelomnico. Predstavljal je izziv za naša podjetja, za slovenske izvoznike pa še večjo konkurenco tujih podjetij na tem trgu, še bolj pa hrvaško konkurenco slovenskim izvoznikom na tretjih trgih, pa tudi v Sloveniji. Slovenija in Hrvaška sta ob vstopu napovedovali še več trgovanja med državama, številni gospodarstveniki pa so pričakovali lažje poslovanje in pozitivne učinke na gospodarsko sodelovanje. Za Slovenijo je Hrvaška nedvomno pomemben trg, saj je na drugem mestu po slovenskih neposrednih tujih naložbah v tujini in na petem mestu po blagovni menjavi. Ena bistvenih novosti je bila povezana s pravnim statusom ekonomskih poslov. Hrvaška je imela v carinski in davčni zakonodaji EU do vstopa status tako imenovane »tretje države« in posledično je bilo trgovanje z njo podvrženo carinskemu nadzoru. Po vstopu se je njen teritorij integriral v carinsko področje EU z vsemi pravnimi posledicami te integracije.⁵⁴¹

OBMEJNO SODELOVANJE

V obdobju 1971–1981 je v obmejnih občinah prišlo do zmanjševanja prebivalstva. Negativna demografska gibanja, ki so jih spremljale značilne spremembe v strukturah prebivalstva, so precej zmanjševala lastne zmožnosti za hitrejši družbenoekonomski razvoj teh področij in so zahtevala izvajanje določenih ukrepov in aktivnosti, da bi se takšni trendi zmanjšali. Zanimiva ugotovitev je ta, da so se v obdobju 1976–1982 obmejne občine razvijale hitreje od slovenskega povprečja,

⁵⁴¹ Kaj prinaša vstop Hrvaške v Evropsko unijo? Gospodarska zbornica Dolenjske in Bele Krajine. Dostopno na: <http://www.gzdbk.si/si/aktualno/uspeh/detajl/?id=1292>, (19. 2. 2015).

kar je razvidno iz podatkov o rasti družbenega proizvoda, zaposlenosti in aktivnih osnovnih sredstev. Pri tem so se hitreje razvijale manj razvite, počasneje pa razvitejše občine. Kar se tiče obmejnih občin na Štajerskem in v Pomurju, so slednje izstopale glede na površine kmetijskih zemljišč. Čeprav je bil delež kmetijskih površin v vseh obmejnih občinah večji od slovenskega povprečja, je slednji z več kot 60 odstotki izstopal v občinah Ljutomer, Lendava, Ormož in Ptuj. V občinah Ljutomer, Ormož in Ptuj se je v obdobju 1971–1981 zmanjšalo tudi število prebivalstva. Prebivalci so se odseljevali predvsem v močnejša gospodarska središča, povečevalo pa se je tudi število delavcev na začasnem delu v tujini, zlasti v občinah v severovzhodnem delu meje s Hrvaško.

Že v času druge Jugoslavije so tako imenovane bratske občine zgledno sodelovale. Predvsem pa si je politika prizadevala za čim boljše delovanje in sodelovanje med obmejnimi občinami. O tem priča tudi dopis Edvarda Kardelja, ki ga je leta 1955 poslal Branku Petroviću z Urbanističnega instituta NR Hrvatske, ki se je nanašal na problematiko občin v obmejnih območjih.⁵⁴² Med drugim Kardelj piše, da ne izključuje možnosti, da bodo za boljše sodelovanje morali v Zakon o narodnih odborih vnesti predpise o sodelovanju med občinami na mejnih področjih med republikami.⁵⁴³

O prizadevanjih za dobro sodelovanje in odnose priča med drugim tudi dnevni delovni posvet tajnikov občinskih sindikalnih svetov Varaždin-Čakovec-Ptuj, ki je potekal na Ptujju 19. in 20. avgusta 1963. O posvetu je poročal *Tednik*.⁵⁴⁴ Na njem so bili izdelani osnutki programov medobčinskega sodelovanja za stalno konferenco občin in za odbor »bratstva in prijateljstva« omenjenih treh občin, pa tudi osnutki pravilnikov obeh medobčinskih organov, v katerih so bile določene pristojnosti, pravice in dolžnosti. Poleg tega so izdelali osnutek pravilnika o poslovanju sklada »bratstva in prijateljstva« pri Narodni banki v Varaždinu in osnutek pravilnika o podeljevanju nagrade ter prehodnega pokala »bratstva in prijateljstva« občin Varaždin-Čakovec-Ptuj. Osnutki navedenih dokumentov so bili izdelani v skladu s programom ZKJ in ustave SFRJ. V *Tedniku* so še zapisali, »da so v okviru delovnega sestanka tajniki obiskali delovni kolektiv »Delta« Ptuj, kjer so se seznanili z delom tega delovnega kolektiva in se zadržali dalj časa v prisrčnem razgovoru z njegovimi predstavniki.⁵⁴⁵ Ob zaključku delovnega sestanka sta, kot so zapisali v *Tedniku*, »gosta iz bratske republike Hrvaške« dala izjavi, ki pričata o dobrem sodelovanju slovenskih in hrvaških občin. Jože Megla, tajnik ObSS Čakovec, je dejal: »V občini Čakovec visoko cenimo sodelovanje med občinami

542 SI AS 223, šk. 624, št. 5/55.

543 Prav tam.

544 *Tednik, Glasilo Socialistične zveze delovnega ljudstva za Podravje*, Ptuj, letnik XVI, št. 32, 23. 8. 1963, str. 1.

545 Prav tam, str. 1.

Varaždin-Čakovec-Ptuj, ki postaja iz dneva v dan vse močnejše in plodnejše. Mišljenja sem, da je sedaj najvažnejša naloga, da takoj preidemo h konkretnemu uresničevanju tega, kar je zapisano v listinah o medobčinskem sodelovanju. Splošne postavke za bodoče razvijanje prijateljskih in bratskih odnosov in sodelovanja na področjih gospodarstva, družbenih služb, družbenopolitičnih organizacij, občinskih skupščin, nadalje na področju kulture in umetnosti, turizma, športa in telesne kulture nam odpirajo široke možnosti za doseganje velikih uspehov. Začeto delo moramo nadaljevati, v njem pa naj se odražata revolucionarno pridobljeno bratstvo in enotnost naših narodov. Vsem občanom ptujske komune pošiljam pristrčne in bratske pozdrave!« Dragoslav Dordevič, tajnik ObSS Varaždin, pa je dejal: »Srečen sem, da je bilo naše srečanje na tem delovnem sestanku tako pristrčno in da smo opravili pomembno delo za bodoče medobčinsko sodelovanje. Pri našem delu smo v celoti upoštevali želje in hotenja naših delovnih ljudi in pričakujem, da je pred nami obdobje plodnega vsestranskega in konkretnega sodelovanja. Občutim zelo veliko zadovoljstvo nad doseženimi uspehi po letu 1960, ko se je sodelovanje začelo, rezultat tega sodelovanja pa je iskreno in trajno prijateljstvo med občani občin Varaždin-Čakovec-Ptuj. Predlagam, da bi se pred prvim zasedanjem skupščine stalne konference občin V-C-P in zasedanjem odbora »bratstva in prijateljstva« na skupnem posvetu sestali predsedniki občinskih skupščin in vseh družbenopolitičnih organizacij, na katerem bi se konkretno dogovorili o oblikah sodelovanja med njihovimi organi in forumi oziroma organizacijami. Nadalje predlagam, da bi občinski odbori strokovnih sindikatov čim prej vzpostavili medsebojne stike. Občinski sindikalni svet Varaždin bo vložil vse svoje napore, da se bo dosledno uresničilo vse to, kar smo zapisali v temeljne listine medobčinskega sodelovanja in prijateljstva. Vsem delovnim ljudem občine Ptuj pošiljam iskrene bratske pozdrave in jim želim obilo delovnih uspehov.«⁵⁴⁶

Z osamosvojitvijo Republike Slovenije leta 1991 je morala novonastala država spremeniti ustavo, pripraviti temeljno zakonodajo in izvesti reforme. Ker je bila prioriteta Slovenije vstop v Evropsko unijo, je morala zakonodajo čim bolj približati evropski.⁵⁴⁷ Po informacijah Službe RS za evropske zadeve so regionalne in lokalne iniciative z leti postajale vedno pomembnejši dejavnik meddržavnega sodelovanja. Seznanji predlaganih projektov čezmejnega sodelovanja so vključevali projekte za transportno in obmejno infrastrukturo, okolje in naravovarstvo, gospodarsko sodelovanje, regionalne in lokalne iniciative, katerih nosilci so regionalne razvojne agencije, podjetniški centri, občine.⁵⁴⁸

⁵⁴⁶ *Tednik, Glasilo Socialistične zveze delovnega ljudstva za Podravje*, Ptuj, letnik XVI, št. 32, 23. 8. 1963, str. 1.

⁵⁴⁷ SI AS 1994, šk. 2/98.

⁵⁴⁸ Špes, Odnos prebivalcev obmejnih območij, str. 99.

Z osamosvojitvijo Slovenije in nastankom državne meje med Republiko Slovenijo in Republiko Hrvaško v letu 1991 so se odprli tudi mnogi obmejni problemi, saj je, kot piše Borut Belec, nova funkcija meje omejila ali pretrgala tradicionalne gospodarske tokove tamkajšnjega prebivalstva.⁵⁴⁹

Severovzhodna Slovenija ima značaj nizkega ravninskega in gričevnatega sveta, ki ga prečkata reki Mura in Drava. Meja zato najpogosteje poteka po obeh rekah in dolinah njunih pritokov ter po reki Sotli, pritoku Save. Razvodna slemenena predstavljajo mejo le v Medmurskih goricah ter Vzhodnih Halozah. Na obravnavanem sektorju slovensko-hrvaške meje je sedem mednarodnih, trije meddržavni in dva obmejna prehoda.⁵⁵⁰ Razvoj neagrarnih dejavnosti v slovenskih obmejnih središčih je po drugi svetovni vojni omogočil zaposlitev hrvaškega prebivalstva v Lendavi, Ljutomeru, Rogatcu, Rogaški Slatini, Podčetrtku in drugod. Slovenci so se na Hrvaškem zaposlili le izjemoma, npr. iz območja Rogatca v sosednji Straži. Dnevni migranti so prihajali v pomurske in podravske obmejne občine iz »Hrvaškega Medmurja in z Varaždinske ravnine«, v občino Šmarje pa iz Hrvaškega Zagorja.⁵⁵¹ Po drugi strani so na Hrvaškem kupovali vinograde slovenski kmetje, na primer z Murskega polja, ki so po drugi svetovni vojni z zakonom o viničarskih razmerjih tovrstno posest izgubili. Sicer pa je zemljiško pomešanost pospeševala želja nižinskega prebivalstva po vinogradniški zemlji tudi drugod, na primer z »Dolinskega in Hrvaškega Medmurja v Lendavskih in Medmurskih goricah«. Manj potrebe po takšnem dopolnjevanju kmetijske produkcije kažejo po naravi manj homogena območja, na primer Posotelje. K zemljiški pomešanosti so prispevale tudi prestativte vodnih tokov, zlasti mejnih Mure in Drave, kjer meje katastrskih občin mnogokje potekajo po nekdanjem rečnem toku oziroma mrtvih rokavih.⁵⁵²

Borut Belec je v svojem prispevku naredil izjemno analizo prekomejnih zemljiških posestev in zaposlitev.⁵⁵³ Podatki so za leto 1992. Kot je ugotovil, je bila ne glede na to, da so bili v številu lastnikov zajeti tudi solastniki, hrvaška posest največja v občini Lendava, kjer je imelo 2.963 lastnikov 805 ha zemlje ali 3,14 odstotka občinske površine. V katastrski občini Petišovci je leta 1992 delež njihove posesti znašal 12,1 odstotka, v katastrski občini Pince celo 31,7 odstotka površine. Na obe katastrski občini je odpadlo kar 2.146 ali 72 odstotkov hrvaških lastnikov s 703 ha ali 87 odstotkov njihove posesti v občini Lendava. Zemljiška posest lastnikov iz občine Lendava v Hrvaškem Medmurju je bila prav

549 Belec, Prekomejna zemljiškoposestna pomešanost, str. 73.

550 Prav tam, str. 74. Poimenovanje je citirano po avtorju Belcu, sicer se ta poimenovanja v splošni rabi ne uporabljajo oz. navajajo kot zemljepisna lastna imena.

551 Prav tam, str. 74.

552 Prav tam, str. 75.

553 Prav tam, str. 73–82. Podrobneje glej tabelarne prikaze v omenjenem članku Boruta Belca.

tako izredno močna. Vseh lastnikov je bilo 296, največ iz Hotize, Velike Polane, Lendave, Dolnje in Gornje Bistrice, Kota, Petišovec in Gaberja. Nekaj zemljišč na Hrvaškem je imelo tudi družbeni sektor.⁵⁵⁴

V občini Ljutomer je leta 1992 imelo 341 lastnikov iz Hrvaške 94 ha zemlje. Najmočnejša je bila njihova posest v »Slovenskem Medmurju«, in to v katastrski občini Veščica, Razkrižje, Gibina in Globoka. V navedenih katastrskih občinah je bilo 262 ali 76 odstotkov vseh hrvaških lastnikov s 60 ha ali 63 odstotki njihove posesti v občini. Kar 125 ali 37 odstotkov jih je bilo iz katastrske občine Banfi, 26 iz Zagreba, 21 iz katastrske občine Robadje ... Lastniki iz občine Ljutomer so v tem letu imeli na Hrvaškem 275 ha zemlje, pogosto vinograde, največ v obmejnih katastrskih občinah Štrigova in Robadje. V občino Ljutomer je v tem času na delo dnevno iz Hrvaške prihajalo 332 oseb. Največ jih je delalo v podjetjih Mura, Imgrad, PGP in Tehnostroj.⁵⁵⁵

V občini Ormož je imelo leta 1992 609 lastnikov iz Hrvaške 334 ha zemlje. Najštevilnejši so bili v katastrski občini Središče, kjer je imelo 241 lastnikov 139 ha zemlje ali 12,1 odstotka površine katastrske občine. Sledile so katastrske občine Trgovišče, Vodranci, Gomila in Obrez. V naštetih katastrskih občinah je bilo 349 ali 72 odstotkov vseh hrvaških lastnikov z 201 ha ali 60 odstotki zemlje v občini. Najpogosteje so bili iz Tmovca, Belice, Gornjega Hraščana, Čakovca, Zagreba, Macinca, Lovrečana, Nedelišča in Varaždina. Na drugi strani je bilo zemljiških lastnikov iz občine Ormož na Hrvaškem 172, največ v katastrski občini Družbinec, Sv. Urban, Stanetinec, Robadje in Križovljan. V ormoških podjetjih je bilo zaposlenih 126 hrvaških delavcev, največ v Merkator-Ogradu, Tovarni sladkorja, Optiplastu, Plastdispenserju, deloma tudi v Drogi-Gosad v Središču ob Dravi.⁵⁵⁶

V občini Ptuj je leta 1992 710 lastnikov iz Hrvaške imelo 326 ha zemlje. Delež njihove posesti je bil posebno visok v katastrski občini Drenovec, kjer je znašal 26,6 odstotka, v katastrski občini Mali Okič, Goričak, Pestike, Zakl, Meje, Korenjak, Velika Varnica in Cirkulane pa se je gibal med šestimi in deseti odstotki. Največ zemlje (38 ha) so hrvaški lastniki imeli v katastrski občini Velika Varnica, od tega 21 ha gozda. V navedeni katastrski občini je bilo 298 ali 42 odstotkov vseh hrvaških lastnikov s 153 ha ali 47 odstotki zemlje v občini. Najpogostejši so bili iz naselij Dubrava, Nadkrižovljan, Gornja Voča, Donja in Gornja Višnjica, Babinec in Trakoščan.⁵⁵⁷

554 Prav tam, str. 75, 76.

555 Prav tam, str. 77, 78.

556 Prav tam, str. 80.

557 Prav tam, str. 80.

Slovensko-hrvaško čezmejno sodelovanje poteka že več let ob podpori različnih evropskih in nacionalnih finančnih instrumentov, začelo se je leta 2003 s programoma PHARE v Sloveniji in CARDS 2003 »Lokalni razvoj obmejnih regij« na Hrvaškem, ki sta bila predhodnika novega pristopa sosedskih programov. Leta 2004 so Slovenija, Hrvaška in Madžarska razvile »trilateralni« program čezmejnega sodelovanja z imenom Sosedski program Slovenija/Madžarska/Hrvaška 2004–2006, s čimer so si želele zagotoviti boljšo pripravljenost na vplive širitve in okrepiti dobre odnose. Sosedski program je zagotovil osnovo za razvoj in izvedbo skupnih razvojnih projektov na dveh prednostnih področjih: gospodarska in socialna kohezija ter razvoj človeških virov in trajnostni razvoj.⁵⁵⁸ Obmejno sodelovanje obmejnih območij med Slovenijo in Hrvaško je bilo v zadnjih letih še dodatno spodbujano s strani programov in projektov. Eden takšnih je program IPA Slovenija-Hrvaška 2007–2013. V celotnem obdobju 2007–2013 je bilo za sofinanciranje čezmejnih projektov v okviru Operativnega programa IPA Slovenija-Hrvaška, katerega organ upravljanja je bila Služba Vlade Republike Slovenije za lokalno samoupravo in regionalno politiko, na voljo dobrih 28 milijonov evrov. S pomočjo programa sta si Slovenija in Hrvaška med drugim prizadevali za sožitje ljudi, ki živijo na obmejnem območju. Izkušnje izvajanja omenjenega operativnega programa pričajo o izjemno velikem interesu za sodelovanje obmejnih območij Slovenije in Hrvaške (že v okviru prvega javnega razpisa je prispelo kar 112 projekt-nih predlogov). Drugi javni razpis v vrednosti 12 milijonov evrov je bil objavljen leta 2010, poudarek pa je bil na projektih, ki so spodbujali razvoj podjetništva.⁵⁵⁹

Ena od zahtevnejših nalog je bila tudi zakonodaja s področja lokalne samouprave. Reforma v lokalni samoupravi je med drugim občinam prinesla funkcionalne, teritorialne in organizacijske novosti. Posebej se je spremenilo delovanje in življenje v obmejnih občinah, kamor je spadala tudi Občina Ormož, saj je v to občino vse do leta 2006 spadalo tudi Središče ob Dravi, ki je leta 2006 postalo samostojna občina.⁵⁶⁰

Občina Središče ob Dravi si je že v svojem prvem mandatu med letoma 2006 in 2010 zastavila smeje načrte pri vzpostavljanju možnosti za oživitev gospodarstva, vlaganje v infrastrukturo in odpiranje novih delovnih mest. Dejstvo je, da je bilo z nastankom državne meje leta 1991 na tem območju prekinjeno intenzivno sodelovanje s sosednjo Republiko Hrvaško tudi na kmetijskem in širšem

558 Instrument predpristopne pomoči (IPA), Čezmejno sodelovanje, Slovenija-Hrvaška, operativni program 2007–2013. Dostopno na: <http://www.eu-skladi.si/ostalo/operativni-programi/op-si-hr.pdf>, (20. 12. 2014).

559 Uspešno sodelovanje obmejnih območij med Slovenijo in Hrvaško v okviru programa IPA Slovenija-Hrvaška 2007–2013, Republika Slovenija, Služba vlade Republike Slovenije za lokalno samoupravo in regionalno politiko. Dostopno na: http://www.arhiv.svlr.gov.si/nc/si/medijsko_sredisce/novica/article/585/2239/index.html, (25. 03. 2013).

560 Hernja Masten, Borko, Občina Središče ob Dravi, str. 15.

gospodarskem področju. Nekdanjega skupnega trga ni bilo več. Sodelovanje se je z leti sicer ponovno okrepilo, z vstopom Hrvaške v Evropsko unijo pa se bo nesporno še izboljšalo.⁵⁶¹

Območje Ormoža in Središča ob Dravi je obmejno območje, kjer so bile od nekdaj medsosedske povezave precejšnje. Geografske, kulturne, gospodarske in prometne okoliščine so, kot je zapisal Viktor Vrbnjak, vplivale in omogočale, da so bile zveze med Slovenijo in Hrvaško na tem področju skozi zgodovino trajne in močne. Gospodarski in prometni stiki med slovenskim Podravjem in hrvaško Podravino so se razvili v tako močni meri, da se, tako zapiše Vrbnjak, v »Varažlu«, kakor se je včasih imenoval Varaždina, ni počutil kot tujec.⁵⁶² Ptuj je na primer živel v svoji trgovini in obrti od podravinskih in zagorskih sejmov in čakovski trgovec je kupoval gospodarske pridelke Murskega polja v enaki meri kot Varaždina gospodarske pridelke ormoške in središke okolice. Večji kraji v Podravju in Pomurju, ki so bili sedeži prometne osi Gradec–Varaždina s podaljškom na sever proti Dunaju in na jug v Zagreb. To je pokrajina, o kateri je slovenski publicist K. Slanc že leta 1879 zapisal, da bo tu Slovenec lahko »jedenkrat, kakor uže zdaj germanizaciji pot zapiral – jugoslovanstvu pot odpiral«.⁵⁶³ Gradec je bil za vzhodno Štajersko do leta 1859 cerkveno, do leta 1918 politično in visokošolsko središče, medtem ko je bil Varaždina trg za agrarne pridelke Podravja in hkrati tudi središče vzhodnoštajerskega dijaštva. Varaždinska gimnazija in zagrebške šole so po naravni legi Štajerce vlekli k sebi in ormoški, središki in ljutomerski sinovi so skoraj brez izjeme študirali v Varaždinu, se tam spoznavali s hrvaško književnostjo in jo prinašali na Štajersko, ki v tistem času še ni imela narodnega kulturnega središča.⁵⁶⁴ V drugi polovici 19. stoletja, odkar so Slovenci v Pomurju in Podravju po obnovljeni ustavni dobi 1860 začeli ustanavljati čitalnice, nekoliko tudi po hrvaškem zgledu, so vsem večjim narodnim prireditvam prisostvovali tudi najbližje živeči Hrvati. Med obema vojnoma pa je bilo med slovenskim Podravjem in hrvaško Podravino še naprej veliko stikov, saj je del severne Hrvaške spadal pod mariborsko oblast. Pomembni so bili tudi kulturni stiki in za kulturno zgodovino je iz tega časa pomembno izpostaviti nastanek varaždinskega muzejstva, ki je pokazalo svoje rezultate na zgodovinski razstavi leta 1923, ko so se sestali zastopniki celjskega, ptujskega in mariborskega muzejskega društva v Varaždinu.⁵⁶⁵

Po mnenju Marije Hernja Masten, upokojene arhivistke Zgodovinskega arhiva Ptuj, tozdi in ozdi niso bili v navezavi preko matičnih meja. Po njenem

561 Prav tam, str. 21.

562 Vrbnjak, Kulturni stiki med Varaždinom in slovenskim Podravjem, str. 52.

563 Prav tam, str. 52.

564 Prav tam, str. 52.

565 Prav tam, str. 56.

mnenju obmejnih povezav namenoma ni bilo (ovire so bile zakonodaja, nižji dohodki v južnih republikah itd). Sama narava dela je prinesla, da so se ljudje zaposlovali v prekomejnih občinah. Manj Slovenci na Hrvaškem, obratno več. Slovenci so večinoma šli delat v Nemčijo in Avstrijo. Tudi v Ormožu je bilo nekaj obratov, kamor so na delo prihajali s sosednje Hrvaške (Opekarna, Kmetijski kombinat Ormož, Tovarna Jože Kerenčič, Tovarna sladkorja itd.). Zaradi politike »razviti manj razvitim« je Slovenija precej svojega kapitala vlagala v druge republike. Najbolj tipičen primer je sozd Slovenijavino, ki je zasajevalo vinograde v Makedoniji in na Kosovem ter izobraževalo ljudi. Ker so zaradi tega imeli presežke vina, so slovenske kleti (Ptuj, Brežice, Koper, Vinag Maribor itd.) njihovo vino morale po razrezu obvezno vzeti za kompenzacije plačil republiških dolgov. Omenjena zgodba je vinogradništvu naredila precej škode, saj so morali slovenski kletarji prodati enormne količine vina, zanje pa so ustvarili nekvalitetne blagovne znamke.⁵⁶⁶

Za uspešno obmejno sodelovanje so bile zelo pomembne prometne povezave. Zdenka Kresnik v svojem magistrskem delu ugotavlja, da so na Ormoškem najpomembnejša cestna križišča potekala proti Ljutomeru, Čakovcu in Varaždinu ter Ptuj. Med cestnimi povezavami, ki so bile najpomembnejše, je bila tudi povezava Ptuj–Ormož–Čakovec. Ko govorimo o razvoju in ureditvi prometa, je bil ključen most čez reko Dravo, ki je omogočal prometno povezavo s Hrvaško. Most je bil sicer zgrajen že leta 1889. Stal je do aprila 1941, ko ga je porušila umikajoča se jugoslovanska vojska. Nemci so ga usposobili za promet, ponovno uničenje pa je doživel leta 1945. Po končani drugi svetovni vojni je bil temeljito obnovljen iz svežega hrastovega in smrekovega lesa. Ker je bil lesen, ga je voda začela najedati in njegovo prečkanje je postalo nevarno – zato so ga 11. novembra 1965 popolnoma zaprli, pešci pa so ga kljub temu še vedno uporabljali. 8. maja 1966 se je zaradi narasle Drave podrl eden od lesenih podpornikov in gornja ploskev mostu se je udrla. Novi most je leta 1967 začelo graditi podjetje Tehnogradnje, podjetje za inženirsko-tehnične gradnje Maribor, ki je poleg omenjenega mostu zgradilo še Hidroelektrarno Ožbalt med letoma 1957 in 1960, most čez Dravo in športno tribuno v Mariboru leta 1962 ter hotel Slavija v Mariboru. Most v Ormožu, katerega investitor je bil Cestni sklad SRS, je bil zgrajen na istem mestu kot stari dotrajan in delno porušen lesen most. Dolžina mostu je znašala 205,5 metrov, širina 8,52 metrov, njegova površina pa 1.750,68 kvadratnih metrov. Slavnostno odprtje mostu je potekalo 28. aprila 1968, ko je predsednik SO Ormož Franc Novak na zaščitni ograji sredi mostu odkril spominsko ploščo z imenom mostu – Most bratstva in prijateljstva.⁵⁶⁷

⁵⁶⁶ Korespondenca z Marijo Hernja Masten, hrani avtor.

⁵⁶⁷ Kresnik, *Zgodovina vsakdanjika ormoškega območja med leti 1945 in 1980*, str. 130–132.

Glede na geostrateško lego Ormoža je bila pomembna tudi turistična dejavnost. S turizmom je bilo neločljivo povezano gostinstvo. Omeniti velja sodelovanje ormoškega orkestra, gasilskih društev in ostalega s sosednjimi hrvaškimi kraji. K obogatitvi turistične ponudbe je prispevalo tudi javno odprto kopališče v Ormožu, za katerega je bil idejni načrt izdelan leta 1964 na podlagi zazidalnega situacijskega načrta, izdelanega v Zavodu za urbanizem Maribor, in na podlagi nasvetov Zavoda »ing. S. Bloudka«. Kopališče je očitno privabljal veliko gostov, med njimi so bili v ospredju gostje iz Varaždina.⁵⁶⁸

V povezavi z industrijsko proizvodnjo ormoškega območja omenimo še v letu 1964 ustanovljeno poslovno enoto Droge Portorož v bivšem Zdravčevem mlinu v Središču ob Dravi, imenovano »Sudest« (Surovine-destilacija), ki se je pridružila ostalim obratom »Droge« po tedanji državi ter njenim odkupnim postajam in predstavništvom. Prostore v Središču so usposobili za odkup zdravilnih zelišč ter za predelavo gob in gozdnih sadežev, uredili so prostore za predelavo zdravilnih zelišč, za njihovo rezanje, baliranje in končno pripravo za tržišče ter skladiščenje. Odkupna postaja je kupovala zdravilna zelišča in gobe tudi v Zagorju in različnih krajih Hrvaške.⁵⁶⁹ Pri gradnji ormoške tovarne Optyl je sodelovalo tudi podjetje iz Hrvaške. Gradnja tovarne Optyl je bila končana v letu 1975. V letu 1976 se je tovarni priključilo še podjetje Optika Ljubljana ter leto kasneje še tovarna optičnih izdelkov Likaplast Udbina s Hrvaške (poslovni predmet je predstavljala proizvodnja in montaža okvirjev za korekcijo vida in sončna očala iz acetatne celuloze, prodaja optičnih izdelkov ter proizvodnja plastične embalaže).⁵⁷⁰ Pomembno prelomnico je v razvoju industrije predstavljala tudi ustanovitev ormoške cukerce (tovarne sladkorja), ki je bila slabih trideset let razpoznavni znak mesta Ormož in celotne občine, saj je bila kot edina slovenska tovarna sladkorja s svojimi proizvodi prisotna malodane v vsakem slovenskem gospodinjstvu. Tovarna je bila v centru svoje surovinske baze – Ptujsko polje, Prekmurje, lendavski okoliš ter sosednji del Hrvaške od Zavrča do Varaždina.⁵⁷¹

Pomemben je bil tudi pretok delavcev. Zdenka Kresnik piše, da so na eni strani tako naši delavci odhajali na delo v tujino, na drugi strani pa so začeli na delo v Ormož in Središče ob Dravi prihajati nekvalificirani delavci iz bližnjega Varaždina in Čakovca – to so bile predvsem dnevne migracije. Priseljevanje se je povečalo zlasti po letu 1974, ko so se zaradi gospodarske krize v zahodnoevropskih državah tam zmanjšale možnosti za zaposlovanje, in doseglo vrhunec leta 1979. Medtem ko se je po drugi svetovni vojni v Slovenijo sicer priseljevalo veliko ljudi iz Hrvaške, ki so prevladovali tudi v šestdesetih letih, se je od začetka

568 Prav tam, str. 135–136.

569 Prav tam, str. 69–70.

570 Prav tam, str. 69.

571 Prav tam, str. 71–72.

sedemdesetih občutno povečalo priseljevanje iz Bosne in Hercegovine. Veliko so se zaposlovali tudi v zdravstvenih storitvah, kjer je predvsem strežno osebje prihajalo iz Hrvaške.⁵⁷²

Po letu 1991 in osamosvojitvi obeh držav se je sodelovanje na mnogih področjih sicer spremenilo, a ne za dolgo, saj je že vstop Hrvaške v Evropsko unijo ponovno pozitivno vplival na odnose. Ormoški župan Alojz Sok je odnose med prebivalci z ene in druge strani meje ob praznovanju vstopa Hrvaške v Evropsko unijo leta 2013 opisal kot dobre in med drugim dejal: »Ljudje na našem obmejnem območju so vedno dobro sodelovali in se med seboj tudi poročali. Administrativna meja, ki nas je ločevala 22 let, je sodelovanje sicer poslabšala, mnogi tokovi so se upočasnili in tudi ugasnili. Od 1. julija ne bo več tako. Carina se ukinja, ob prehodu meje nas nihče več ne bo spraševal, ali imamo kaj cariniti. Čeprav se po eni strani veselimo odprtja državne in evropske meje, pa moramo vedeti, da nadzor policije na meji ostaja še naprej. Ko bo tudi ta kontrola ukinjena, bomo zares lahko govorili o svobodnem prehajanju meje, kot je to bilo pred letom 1991. Hrvate štejem za dobre sosede, na našem območju ni bilo nobenih nerešenih vprašanj in naše sodelovanje z občinami čez mejo je bilo vedno dobro. Z vstopom Hrvaške v EU lahko pričakujemo nadgradnjo v sodelovanju tudi pri pridobivanju evropskih sredstev za projekte čezmejnega sodelovanja.«⁵⁷³ Mitja Bervar, predsednik državnega sveta, pa je o pomenu odpiranja meje med Slovenijo in Hrvaško povedal: »Vesel sem, da Hrvaška pristopa k družini evropskih narodov. Meja, ki nas je ločevala 22 let, je bila umetna. Odprtje mej bo narodoma znova prineslo več pristnega in neposrednega sodelovanja.«⁵⁷⁴

V letih, preden je Hrvaška postala članica Evropske unije, smo bili priča množičnemu nakupovanju Hrvatov v Sloveniji. Zlasti v obmejnih nakupovalnih središčih jih je bilo precej. Posebej Hrvatje, ki so živeli blizu meje s Slovenijo, so kupovali hrano in higienske izdelke pri nas, saj so lahko prihranili tudi do 20 odstotkov. Bencin na Hrvaškem je bil večinoma cenejši kot pri nas, zato se je Hrvatom, ki so živeli ob meji, splačalo, da so se odpeljali v nekaj kilometrov oddaljene slovenske trgovine, kjer so izdelki bistveno cenejši kot na Hrvaškem. »Veliko sosedov sem slišala, da kupujejo čez mejo, v Sloveniji. S prijateljico sva se odločili, da preveriva, ali se res splača, in od takrat nakupujem v Ormožu,« je za hrvaški portal leta 2012 pojasnila Petra iz Varaždina. Do Ormoža je imela le 20 minut, zato so se ji nakupi splačali. Dodatna prednost za Hrvate je bil tudi nakup nad 50 evrov, saj so dobili povrnjen DDV.⁵⁷⁵

572 Prav tam, str. 79.

573 Putarek, Ob vstopu Hrvaške v EU slovesno tudi v Ormožu., str. 5.

574 Prav tam, str. 5.

575 Hrvaški mediji Hrvatom: kupujte v Sloveniji. Žurnal24. Dostopno na: <http://www.zurnal24.si/hrvaski-medij-hrvatom-kupujte-v-sloveniji-clanek-153654>, (december 2014).